

چشم‌اندازی به سالمندی جمعیت در ایران و جهان

الهام فتحی^۱، بهناز سرخیل^۲

^۱ کارشناس ارشد جمعیت‌شناسی، رئیس گروه آمارهای جمعیت و سلامت، دفتر آمارهای جمعیت، نیروی کار و سرشماری، مرکز آمار ایران
^۲ آمارشناس، کارشناس مرکز آمار ایران، دفتر آمارهای جمعیت، نیروی کار و سرشماری، مرکز آمار ایران

■ مقدمه

در دنیای مدرن و پیشرفته‌ی امروزی، توسعه‌ی اجتماعی - اقتصادی منجر به کاهش رشد جمعیت و افزایش امید به زندگی در جهان شد. این فرایند اگر با کاهش باروری همراه باشد تغییر ساختار سنی جمعیت را در پی دارد، به طوری که وزن جمعیت را از گروه‌های سنی جوان به گروه‌های سنی بالا منتقل می‌نماید. سال‌خوردگی جمعیت، پیامد کاهش زاد و ولد مقطعی است. به این صورت که پس از یک دوره کاهش باروری، هم‌زمان تعداد زیادی از افراد، پیری را تجربه می‌کنند. در زمان‌های گذشته تعداد اندکی از جمعیت جوامع به سنین کهنوت و پیری می‌رسیدند، اما در جهان کنونی پیشرفت‌های تکنولوژی و بهداشتی باعث شده تا افراد سال‌های بیش‌تری عمر کنند و مرگ آن‌ها در سنین بالاتری اتفاق افتد، در نتیجه در حال حاضر افراد بیش‌تری می‌توانند سنین پیری را تجربه نمایند. از طرف دیگر از آن‌جا که تقریباً تمامی کشورهای دنیا دوره‌ای را با باروری و زاد و ولد بالا پشت سر گذاشته و یا در حال گذار از آن هستند، طبیعتاً تعداد افراد زیادتری نسبت به گذشته هم‌زمان به مرحله پیری می‌رسند. نتیجه این که تعداد افراد سال‌خورده‌ی جوامع رو به ازدیاد است و جمعیت‌ها به پیری می‌گیرند.

براساس ادعای اداره‌ی جمعیت سازمان ملل، از سال ۱۹۵۰ تاکنون، نسبت افراد ۶۵ سال و بالاتر از ۴ درصد به ۸ درصد افزایش یافته است. بیش از ۶ درصد ساکنین مناطق در حال توسعه هم‌اکنون سال‌خورده‌اند و تا سال ۲۰۵۰ انتظار می‌رود که ۱۹ درصد جمعیت آمریکای لاتین و ۱۸ درصد جمعیت آسیا را

سالمندان تشکیل دهند.

■ تعریف جمعیت سالمند یا سال‌خورده

از دیدگاه جمعیت‌شناسی سالمندی را به دو صورت می‌توان تعریف کرد:

الف. سالمندی یک فرد

ب. سالمندی جمعیت

الف. سالمندی فرد

سالمندی بنا به تعریف سازمان بهداشت جهانی عبور از مرز ۶۰ سالگی است. صاحب‌نظران و برنامه‌ریزان معمولاً در مطالعات جمعیتی ایران، جمعیت سالمند را جمعیت در سنین ۶۵ سال و بیش‌تر در نظر گرفته‌اند.

ب. سالمندی جمعیت

عبارت است از افزایش روزافزون نسبت سالمندان و به بیانی دیگر، عبارت است از کاهش نسبت افراد ۰ تا ۱۴ ساله و افزایش نسبت افراد ۶۰ ساله و بالاتر و مفهومی موجز برای نشان دادن تغییرات توزیع سنی (ساختار سنی) جمعیت به سمت سنین بالاتر است و انتظار می‌رود که مهم‌ترین پدیده جمعیتی جهان در قرن ۲۱ام باشد.

در حال حاضر جمعیت‌ها را از نظر ترکیب سنی به سه دسته تقسیم می‌کنند:

دسته اول را جمعیت‌های دارای ساخت سنی جوان می‌نامند که در آن نسبت افراد کمتر از پانزده ساله حداقل ۴۰ درصد کل جمعیت را تشکیل می‌دهد. کشورهایی که دارای باروری بالاتری هستند عموماً در این گروه قرار دارند.

دسته دوم را جمعیت‌هایی تشکیل می‌دهند که دارای ساخت سال‌خورده‌ای هستند. در این جوامع باروری عموماً در سطح پایینی قرار

دارد (کمتر از سه بچه برای کل دوران باروری یک زن) و در مقابل افراد جامعه امید به زندگی بالاتری دارند. نسبت افراد ۶۰ ساله و بالاتر در این جمعیت‌ها معمولاً از ۱۲ درصد کل تجاوز می‌کند، در حالی که این نسبت در جمعیت‌های دسته اول حدود ۴ درصد می‌باشد.

دسته سوم جمعیت‌هایی هستند که از لحاظ ترکیب سنی در حال گذر از جوانی جمعیت به سال‌خوردگی جمعیت می‌باشند.

شایان ذکر است که در هر کشوری با توجه به ساختار سنی جمعیت سن بازنشستگی و سالمندی متفاوت می‌باشد. کشورهایی که دارای امید به زندگی بالایی هستند مثل کشور ژاپن (۸۲ سال) این سن ۶۵ سال و بیش‌تر محسوب می‌شود اما در کشورهایی که از امید به زندگی پایینی برخوردار می‌باشند نظیر اوگاندا (امید به زندگی ۵۰ سال) و افغانستان (امید به زندگی ۴۳ سال) این سن ۶۰ سال و بیش‌تر لحاظ می‌شود. در ایران معمولاً سن سالمندی ۶۵ سال و بیش‌تر در نظر گرفته شده است. در طبقه‌بندی‌های سازمان ملل افراد ۶۰ ساله و بیش‌تر سالمند قلمداد می‌شوند.

در مطالعات جمعیت‌شناختی، سالمندی جمعیت به این معناست که نسبت افراد سال‌خورده به کل جمعیت در حال افزایش باشد. به عبارت دقیق‌تر، جمعیت رو به سوی سالمندی، جمعیتی است که بین ۷ تا ۱۴ درصد آن جمعیت را گروه‌های سنی ۶۵ ساله و بیش‌تر تشکیل دهند. این نسبت در جامعه‌ی سالمند بین ۱۴ تا ۲۰ درصد و در جامعه‌ی سال‌خورده ۲۰ درصد و بیش‌تر می‌باشد.

توضیح اینکه هرگاه میزان مرگ و میر به حداقل خود برسد و میزان مولید هم کاهش یابد، جمعیت سالمندان افزایش می‌یابد.

تغییرات حجم و تعداد جمعیت در جهان

از جمله ویژگی‌های قرن بیستم که شیوه‌ی زندگی را در سراسر کره‌ی خاکی تغییر داد، رشد بی‌سابقه‌ی جمعیت جهان بود. جمعیت جهان در طی قرن گذشته چهار برابر شد، این موضوع در حالی است که ۸۰ درصد این رشد مربوط به نیمه‌ی دوم دوره‌ی مزبور بود.

در سال ۲۰۱۱ میلادی جمعیت جهان حدود ۷ میلیارد نفر با رشد سالانه‌ای معادل با ۱/۲ درصد بود. این نرخ رشد، نتیجه‌ی افزایش سالانه‌ی هفتاد و هفت میلیون نفر جمعیت است. بدیهی است که رشد بسیار بزرگ جمعیت جهان که در اواسط قرن بیستم شروع شد، هنوز به اتمام نرسیده و ظرفیت بالقوه برای افزایش جمعیت عظیم در سطح بالا هنوز باقی است. پیش‌بینی می‌شود که در سال ۲۰۵۰، جمعیت جهان به عددی بین ۸/۸ تا ۹/۶ میلیارد نفر برسد. توضیح اینکه تحقق مقادیر فوق منوط به امکان دسترسی زوج‌ها به ویژه زوج‌های جوان به برنامه‌های بهداشت و تنظیم خانواده و تلاش

برای پیشگیری از بیماری‌های اپیدمی‌ایند می‌باشد.

رشد سالمندی جمعیت در جهان

بررسی‌های جمعیتی نشان می‌دهد که جمعیت جهان رو به سالمندی می‌رود و این روند در آینده سریع‌تر از قبل خواهد بود. نسبت جمعیت سالمند جهان (۶۵ ساله و بیشتر)

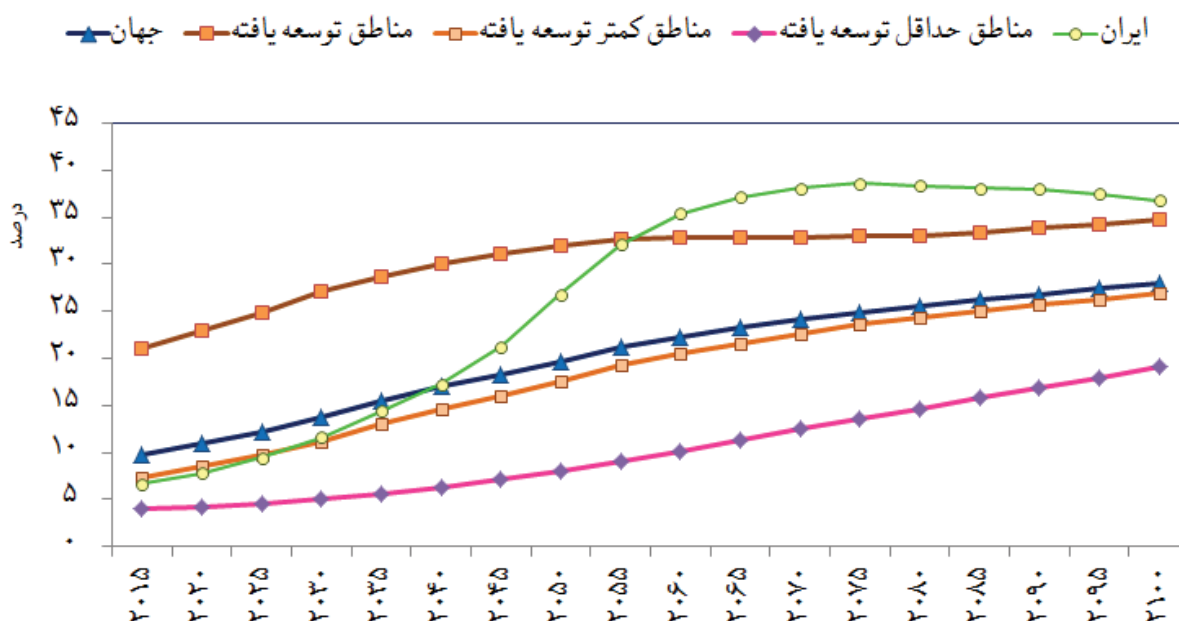
در سال ۲۰۱۱، برابر ۸ درصد بود. در سال ۲۰۵۰ این مقدار بیش از دو برابر خواهد شد، یعنی به مقدار ۱۵/۶ درصد خواهد رسید. در سال ۲۰۱۰، میانه‌ی سنی جمعیت جهان ۲۹/۲ سال بود و پیش‌بینی می‌شود در سال ۲۰۵۰ به ۳۷/۸ سال و در سال ۲۱۰۰ به ۴۱/۸ سال برسد. این شاخص برای کشورهای توسعه‌یافته در سال ۲۰۱۰ برابر ۳۹/۷ و برای کشورهای توسعه‌نیافته برابر ۲۶/۹ سال بوده است.

در سال ۲۰۱۵، نسبت جمعیت ۶۵ ساله و بیش‌تر ۹/۸ درصد، در کشورهای پیشرفته ۲۱/۱ درصد، در کشورهای در حال توسعه ۷/۴

درصد و برای مناطق حداقل توسعه‌یافته ۴ درصد برآورد شده است. پیش‌بینی می‌شود در سال ۲۰۵۰، ۲۱/۱ درصد از جمعیت جهان ۶۵ ساله و بیش‌تر باشند، درحالی که این نسبت در کشورهای در حال توسعه ۱۷/۶ درصد و در کشورهایی که حداقل توسعه‌یافتگی را دارند ۹/۱ درصد باشد.

بررسی سالمندی جمعیت در جهان

در جدول ۱ درصد جمعیت سالمند (جمعیت ۶۵ ساله و بیش‌تر) برای مناطق مختلف جهان از نظر دسته‌بندی‌های توسعه آمده است. بر این اساس متوسط درصد جمعیت سالمند (جمعیت ۶۵ ساله و بیش‌تر) در کل جهان، ۸، کشورهای توسعه‌یافته، ۱۶، کمتر توسعه‌یافته (در حال توسعه)، ۶ و کشورهای توسعه‌نیافته، ۳ درصد بوده است.

نمودار ۱: مقایسه‌ی درصد جمعیت ۶۵ ساله و بیش‌تر ایران با جهان و مناطق توسعه‌یافته براساس داده‌های سازمان ملل، ۲۰۱۵ تا ۲۱۰۰

جدول ۱: درصد جمعیت ۶۵ ساله و بیش تر مناطق جهان (از نظر توسعه) در سال ۲۰۱۱

مناطق	درصد جمعیت ۶۵ ساله و بیشتر
جهان	۸
کشورهای توسعه یافته	۱۶
کشورهای در حال توسعه	۶
کشورهای توسعه نیافته	۳

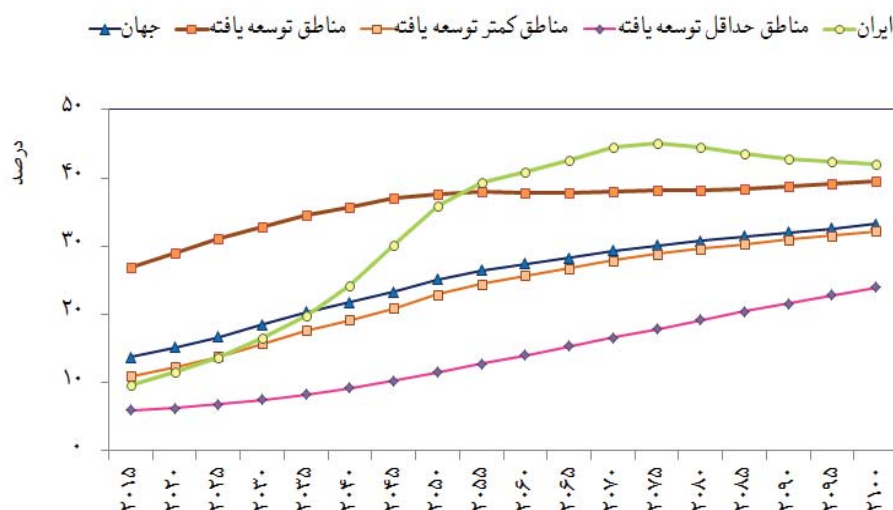
در جدول ۲ درصد جمعیت سالمند (جمعیت ۶۵ ساله و بیش تر) برای قاره های مختلف جهان آمده است، بر این اساس متوسط درصد جمعیت سالمند (جمعیت ۶۵ ساله و بیش تر) در آفریقا، ۴، آمریکای شمالی، ۱۳، آمریکای لاتین، ۷، آسیا، ۷ و اروپا، ۱۶ درصد بوده است.

جدول ۲: درصد جمعیت ۶۵ ساله و بیش تر قاره های جهان در سال ۲۰۱۱

قاره ها	درصد جمعیت ۶۵ ساله و بیشتر
آفریقا	۴
آمریکای شمالی	۱۳
آمریکای لاتین	۷
آسیا	۷
اروپا	۱۶

■ روند سالمندی جمعیت ایران از گذشته تا امروز

مطالعات نشان می دهد که جمعیت ایران نیز همگام با جمعیت جهان رو به سوی سالمندی می رود. آمار و ارقام حاصل از سرشماری های عمومی نفوس و مسکن نشان می دهد که تعداد جمعیت سالمند ایران در طی دهه های اخیر در حال افزایش بوده است. جدول ۳ گویای آن

نمودار ۲: مقایسه ی درصد جمعیت ۶۰ ساله و بیش تر ایران با جهان و مناطق توسعه یافته براساس داده های سازمان ملل: ۲۰۱۵ تا ۲۱۰۰

در سال ۱۳۹۰ برسد. یقیناً عوامل متعددی در افزایش جمعیت سالمند کشور دخیل بوده اند که از جمله آن ها می توان به تغییرات اعمال شده در سیاست های کنترل جمعیت پس از به ثمر رسیدن انقلاب اسلامی ایران و اجرای سیاست های تشویق مولید اشاره نمود. در سال ۱۳۶۵ دولت متوجه بار سنگینی افزایش جمعیت شد و به فکر احیای سیاست قدیمی کنترل جمعیت (که اولین بار در دهه ی ۱۳۴۵ تا ۱۳۵۵ به طور رسمی اجرا شده و نتیجه ی آن کاهش رشد طبیعی جمعیت در نقاط شهری بود) افتاد و در خرداد ۱۳۶۷، سیاست تحدید مولید را اعلام نمود و متعاقب آن برنامه های تنظیم خانواده را به مرحله ی اجرا درآورد. با موفقیت اجرای سیاست های تنظیم خانواده روند باروری در دهه ی ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ تنزل چشمگیری یافت، به گونه ای که کاهش تعداد مولید (به همراه کاهش تعداد مرگ و میر و افزایش امید به زندگی) رشد سالانه ی جمعیت کشور را، از ۳۹ درصد در دهه ی ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ به ۱۹۶ درصد در دهه ی ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ و ۱/۶۲ درصد در دهه ی ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ و ۱/۲۹ درصد در دوره ی ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۰ رسانید. کاهش میزان باروری کل نیز در این دوران قابل ملاحظه بود، بدین

است که نسبت جمعیت سالمند کشور طی سال های ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۵ از آهنگ یکنواختی برخوردار نبوده است. (جمعیت سالمند کشور پس از کاهش طی سال های ۱۳۴۵ تا ۱۳۶۵ در سال های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ افزایش یافت.) با وجود این تعداد جمعیت سالمند ایران (سنین ۶۰ ساله و بیش تر) از ۱۱۷۳۶۷۹ نفر در سال ۱۳۳۵، به ۶۱۵۹۶۷۶ نفر در سال ۱۳۹۰ رسید. به عبارت دیگر جمعیت سالمند کشور در طی نیم قرن مورد بحث ۵/۲ برابر شد، در حالی که جمعیت کل کشور در طی همین دوره حدود ۴ برابر شد. بدیهی است که از جمله عوامل مؤثر بر افزایش جمعیت سالمند کشور در سال ۱۳۹۰ افزایش امید به زندگی و کاهش سطح باروری در طی دهه ی اخیر بود.

توضیح اینکه چنین وضعیتی در کل جهان نیز پیش آمد به گونه ای که بین سال های ۱۹۵۰ و ۲۰۱۰ جمعیت سالمند جهان ۳/۶ برابر شد، لیکن در ایران شدت آن بیش تر از سطح جهانی (۴/۸ برابر) بود. بدیهی است که این امر نتیجه ی کاهش مرگ و میر بود که منجر شد تا امید به زندگی در بدو تولد از حدود ۴۷ سال در سال ۱۳۴۵ به ۷۲ سال

جدول ۳: جمعیت کل، جمعیت سالمند، نسبت جمعیت سالمند به جمعیت کل و رشد سالانه جمعیت سالمند، ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰

شرح	کل جمعیت (نفر)*	جمعیت ۶۰ سال و بیشتر (نفر)	نسبت جمعیت ۶۰ سال و بیشتر به کل جمعیت	رشد سالانه جمعیت ۶۰ سال و بیشتر به درصد	جمعیت ۶۵ سال و بیشتر (به نفر)	نسبت جمعیت ۶۵ سال و بیشتر به کل جمعیت	رشد سالانه جمعیت ۶۵ سال و بیشتر به درصد
۱۳۳۵	۱۸۹۲۷۶۴۲	۱۱۷۳۶۷۹	۶٫۲	-	۷۶۲۰۰۷	۴	-
۱۳۴۵	۲۴۶۹۱۱۱۸	۱۵۲۷۲۵۱	۶٫۲	۲٫۷	۹۷۶۳۸۲	۴	۲٫۵
۱۳۵۵	۳۳۷۰۸۷۴۴	۱۷۷۱۶۱۴	۵٫۳	۱٫۵	۱۱۸۶۴۷۰	۳٫۵	۲
۱۳۶۵	۴۹۴۲۰۲۷۶	۲۶۸۶۳۵۰	۵٫۴	۴٫۳	۱۵۰۱۷۱۸	۳٫۱	۲٫۴
۱۳۷۵	۶۰۰۲۳۱۳۲	۳۹۷۸۱۲۷	۶٫۶	۴	۲۵۹۵۱۸۱	۴٫۴	۵٫۶
۱۳۸۵	۷۰۴۹۵۷۸۲	۵۱۲۱۰۳۸	۷٫۳	۲٫۴	۳۶۵۶۵۹۱	۵٫۲	۳٫۵
۱۳۹۰	۷۵۱۴۹۶۶۹	۶۱۵۹۶۷۶	۸٫۲	۳٫۸	۴۲۹۶۷۶۹	۵٫۷	۳٫۳

* جمعیتی که سن آن‌ها به صورت نامشخص یا اظهار نشده بوده را شامل نمی‌شود.

رتیب که میزان باروری کل یا TFR، در سال ۱۳۶۵ از ۶٫۴ فرزند به ۳ فرزند در سال ۱۳۷۵ و ۱٫۹ فرزند در سال ۱۳۸۵ و ۱٫۸ فرزند در سال ۱۳۹۰ کاهش یافت. با توجه به آنچه در تعریف سالمندی جمعیت آمد و با عنایت به محاسبات جدول ۳ می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که چنانچه جمعیت ۶۵ ساله و بیشتر را به‌عنوان جمعیت سالمند در نظر بگیریم در ایران سالمندی جمعیت هنوز آغاز نشده، در سال ۱۳۹۰، نسبت جمعیت سالمند (۶۵ ساله و بیشتر) ۵٫۷ درصد بوده است.

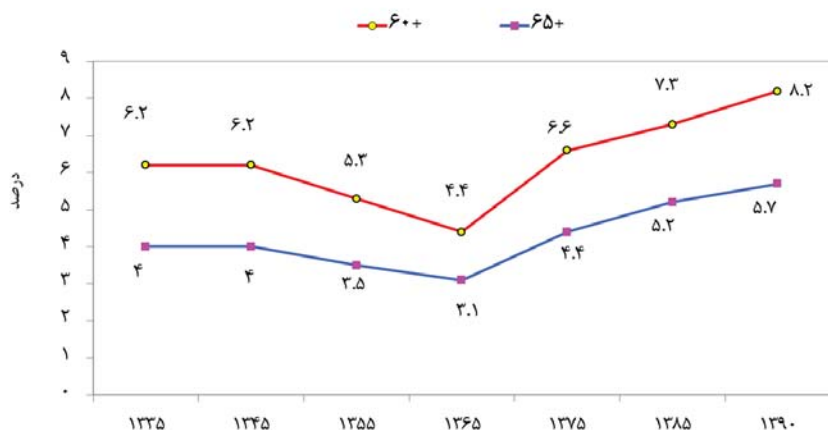
دولت بهتر است که سیاست‌هایی را در مواجهه با مشکلات فوق در نظر بگیرد که ادامه در قالب پیشنهادات ارائه خواهد شد.

- توجه به پدیده‌ی تورم جوانی جمعیت و بهره‌گیری مفید و سودمند از پنجره‌ی جمعیتی فرصت‌ها در اولویت برنامه‌ها قرار گیرد، زیرا جمعیت جوان امروز در ۴۰ سال آینده جمعیت سالمند فردا خواهند بود. چنانچه جمعیت جوان امروزی، اکنون بتواند به‌طور مفید و مؤثر واقع شود در سالمندی نیز مفید و مثمر ثمر خواهد بود.

- آغاز برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری برای جمعیت سالمند و سال‌خورده از هم‌اکنون
- تمهید و مهیا نمودن سیاست‌های رفاه اجتماعی همچون حمایت‌های بهداشتی،

جدول ۴: نسبت جنسی جمعیت ۶۰ و ۶۵ ساله و بیشتر کشور در سال‌های سرشماری

سال	جمعیت ۶۵ ساله و بیشتر	جمعیت ۶۰ ساله و بیشتر
۱۳۳۵	۱۰۸٫۴	۱۱۰٫۹
۱۳۴۵	۱۱۳٫۷	۱۱۰٫۴
۱۳۵۵	۱۱۱٫۱	۱۰۹٫۶
۱۳۶۵	۱۰۵٫۲	۱۱۲٫۳
۱۳۷۵	۱۱۴٫۳	۱۱۶٫۱
۱۳۸۵	۱۱۱٫۶	۱۰۷٫۶
۱۳۹۰	۹۹٫۹	۹۶٫۴

نمودار ۳: نسبت جمعیت سالمند ایران طی سال‌های سرشماری